

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Христо Христов на тема „Обкръжаващото пространство и планинското население в Родопите през 16-17 в.“

Дисертационният труд на г-н Христо Христов е посветен на един регион от българското пространство – Родопите - и е написан в руслото на едно модерно направление в съвременната историография: т.нар Environmental History. Това означава изваждане на околната среда от ролята ѝ на фон на историческите явления и превъзването ѝ в основен фактор за развитието на човешките популации. Казано накратко, това направление свързва хуманното с природното развитие във всичките му аспекти. Горещо приветствам този подход, първо, защото той е модерен и второ, защото той извежда проучванията от традиционните им параметри. Няма съмнение, че до сега в българската османистика преобладават усилията, посветени на ислямизацията и възможната колонизация.

А иначе Родопите са проучвани многоплатово още от зората на модерната българска хуманитарна наука. Новото тук е привличането на нов османски изворен материал и интерпретирането му по нов начин от гледна точка на поставените от дисертанта задачи. Особено впечатляващо е интерпретирането на наличния материал на фона на „малкия ледников период“ (периодичното застудяване) от проучвания период и влиянието му върху движението на населението. Заедно с това в дисертацията се обсъждат класически за османистичната наука проблеми, като ролята на данъка „джизие“, числеността на хането и др.

Целите, които г-н Христов си поставя са амбициозни. Той проучва взаимното влияние на демографските флукутации върху околната среда, реакциите на човешката популация на климатичните промени, вътрешнорегионалната специфика на демографските процеси, колонизационните процеси на юрушкото население, което продължава старите икономически традиции на подвижното скотовъдство. Дисертантът активно ползва новите проучвания върху ролята на планините в Средиземноморието. Той включва в оборот османска документация от административен произход: различни видове османски описи, около 20 на брой. В този смисъл дисертацията е добре подплатена с извори, което увеличава рязко нейната степен на достоверност. Привлечени са сведения на пътешественици, които, макар и спорадично, минават през региона. Особено интересно е използването на „неисторически“ извори, като дендрологични, поленови и др. източници. Те са първокласни извори за промяната на климата, от

който авторът толкова много се интересува. Казано накратко, дисертацията е образцова от гледна точка на количеството и разнообразието на привлечените извори.

Смисловото ядро на дисертацията на г-н Христозов са нейните четири глави. Първата е озаглавена „Динамика на социалните и природните трансформации в планината: теоретича рамка и методология“. В нея доста подробно са разгледани научните достижения в областта на връзката между планинската природна среда и обитаващите планините човешки популации. През Ранното Нова време динамиката в състава на населението зависи от екологичните параметри и стопанските възможности на средата. Прави впечатление обаче, че авторът предпочита аналозите с далечни региони, като Испания, например. Достатъчно примери за планини и планинско население, както и различни варианти на взаимодействие между тях дават далеч по-близки до обекта на изследване балкански региони. Такива са, напр., Родопското крайбрежие, Континентална Гърция, Далмация, планинска Албания и др. Коментирани са различните варианти на взаимоотношения околна среда – население в зависимост от типа земеделие, инфраструктура, близост до градски центрове, миграционни процеси, предизвикани от извънстопански фактори и др. За да се отчетат регионалните особености на Родопите те са разделени на четири подрегиона и на три пояса на надморска височина. Място е отделено и на класическия въпрос за броя на хората в едно хане. Дисертантът се придържа към традиционния коефициент 5, предложен от Ю. Баркан. Това обаче е по-скоро административно-данъчен, а не демографски показател. Ако го приемем безкритично ще трябва да допуснем ниска раждаемост, както е направила Лайу Томадакис в известното си изследване за селското общество в късна Византия. Според мен не е отчетена възможността броят на неженените и вдовиците да е показател за протичащи демографски процеси: висока смъртност или повишена раждаемост.

Втората глава е озаглавена „Приемственост и промяна в социалния и природен пейзаж на Родопите през 15 в.“. Тя засяга много въпроси, някои от които са традиционни, други – новаторски. Авторът констатира известният факт за дестабилизиране поне на част от Родопите по време на гражданските войни и нашествието. През 16 в. следва заселване на обезлюдените пространства и появата на юруци в средновисоките части на планината. Така г-н Христозов засяга много дискутирания въпрос за ислямизацията, без да акцентира особено върху него. Аз бих му препоръчал да посвети усилия за изясняване и характеристика на понятието „виран“. Предполагам че то, много повече от понятието „мезра“, крие в себе си загадката за загуба на населени места и отток на население по време на нашествието и на пандемийния период. Бих

желал също той да изтъкне по-категорично типологичната приемственост между стопанската активност на юруците и на доосманските групи население, практикуващи сезонно скотовъдство.

Третата глава е озаглавена „Овластяване на окръжаващото пространство в Родопите през 16 в.“. Според автора, 16 в. е време на демографски ръст за Османската империя и Средиземноморието и той се отразява на демографската картина в Родопите. Аз обаче бих го предпазил от прекомерно генерализиране. В някои региони населението на градовете тъкмо в средата на века спада и учените още не са дали задоволително обяснение на този феномен. Деурбанизацията, обаче, не засяга областта, която се проучва, тъй като в по-голяма част от нея няма градски центрове. В планината се наблюдават интензивни миграционни процеси, насочени към слабо заселените области. В резултат на това Поместието и Западните Родопи се превръщат в гъсто населени области. Авторът е проявил завиден професионализъм и усещане за историческа реалност, като е проследил демографската динамика в хоризонтална и вертикална посока. Презумпцията за застинало съвсем не се оправдава. Демографските процеси са динамични. Населението отговаря светкавично на природните и демографските предизвикателства. Появяват се нови градски центрове, селищната мрежа се уплътнява, особено в полосата до 600 м. надморска височина. Изводът на автора е категоричен: днешната карта на населените места в Родопите се формира в основата си тъкмо през 16 в.

Четвъртата, последна глава, е посветена на следващия 17 в. Тя е озаглавена „Климатичните промени, спадът на населението и окръжаващото пространство в Родопите през 17 в.“. В нея се изследват влиянията на малкия ледников период, наченал през втората половина на предишното столетие, както и получените размах ислямизационни процеси. Застудяването предизвиква отлив на население, изоставяне на обработаеми площи, които се регенерират като пасища, разрастване на горите и др. Движението на хора е отгоре надолу, т.е. динамиката е обратна на тази, която се наблюдава през предишното столетие. Засилват се ислямизационните процеси и прозелитизма. Въпросът е разгледан в цялата му сложност, но предимно въз основа на миграционните процеси на християнското население. Според мен повече внимание трябва да се отдели на гъстотата на християнската култова мрежа. Тя, според мен, е ниска и това е един от факторите за успеха на ислямизацията. Случаят „Методи Драгиннов“ също трябва да се разгледа по-обстойно и по възможност да се редуцира влиянието на учени като М. Кийл, Б. Лори и др. Според мен летописът, както и неговия автор са реални и това не противоречи на широко прокламираните данни от османските описи за методично налагане на исляма. Описите не могат

да отразят събития, които се развиват във времето между тях. Летописа на Методи Драгиннов засяга сравнително малка група хора, а такива контингенти могат и да не се регистрират от дефтердарите. Според мен имаме двете страни на една и съща монета.

В Заключението г-н Христозов е систематизирал наблюденията си върху динамиката на процесите на уплътняване на населението, пренаселване и миграция. Всъщност той е установил един типичен цикъл на Малтусианска криза, която в неговата дисертация е уплътнена с проучване на извори. Периодичното повтаряне на явленията населване-пренаселване-миграция стои в основата на демографската динамика. Върху тези процеси влияние оказва и промяната на климата, която за времето от края на 16 до 18 в. е безспорна: става въпрос за циклично застудяване. Последвалите миграции засилват проникването на исляма в областта. Г-н Христозов дава заявка и за насоката на бъдещите си научни занимания. Той споменава, че изводите за състоянието на Родопите логично го отвеждат към центровете на природни ресурси: мините, отглеждането на овце и на новите култури, дошли от Америка. С други думи всичко се заключава до триадата мини, пасища и земя.

Изразвам пълно съгласие с принасите в дисертационния труд, които самият докторант е формулирал. Тъй като той е бил достатъчно скромен, за да го спомене, ще го кажа аз! Докторанти, които едновременно знаят езика на изворите, използват ги интензивно, познават научните достижения на модерната историография и имат изследователски рефлекс, са рядкост. Христо Христозов е тъкмо един от тях. От тази гледна точка съвсем естествено е той а е локализиран около 500 населени места в Родопите и над 30 мезри, но за разлика от някои османисти не обръща кой знае какво внимание на този факт.

Освен писмени извори той активно използва постижения на други науки – дендрология, поленов анализ и др. Дисертацията е изпъстрена с таблици от най-различно естество. Това е традиция в османистичните проучвания, но масовото им вкарване в оборот говори за високо ниво на осмисляне на материала и за широко прилагане на статистическите методи. За мен не е случайно, че г-н Христозов е направил сполучлив опит да изчисли гъстотата на нааселението в Родопите. Данните, до които той достига показват, че те по принцип спадат към слабо населението области в българското пространство, каквито са Северна България и Добруджа. Изводите, до които е достигал дисертанта, приобщават Родопите към онези еропейско-средиземноморски области, които са били обект на изследване от учени като Джон Макнийл и Йон Матийо. Смятам, че г-н Христозов е един от първите наши османисти, които така органично

са свързали демографската структура с промените на климата и са показали влиянието на застудяването през 16-18 в. върху движението на населението. Всичко това му позволява да излезе от традиционните параметри на причините за ислямизацията. Освен всичко, той ги търси в обезлюдяването на областта, свързано с миграции и изчерпване на ресурсите на определени подобласти.

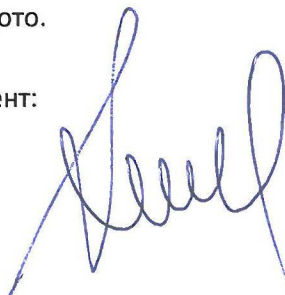
Разбира се, към дисертацията могат да се отправят и някои бележки. Част от тях са технически, споменати са били при обсъждането на труда и аз не се съмнявам, че г-н Христов се е съобразил с тях. Затова няма да се спирам на тях повторно.

Една от основните ми бележки е възможността да се привлече „балкански“ материал при сравняване на развитието на планинските и гранични с планините области. В това отношение има доста възможности, които дисертантът тепърва ще може да използва. Тъй като г-н Христов се очертава като професионалист от висока класа, аз му препоръчвам да обърне по-сериозно внимание на феномена „Методи Драгинов“. Моята забележка към него е, че прекалено много се доверява на авторитети, които са се заели да докажат неговата неавтентичност. Припомням му също така, че първоначалното значение на „селище“ е „изоставено село“, т.е. то е еквивалент на „мезра“. В такъв смисъл в специализирано проучване не е оправдано селище да е синоним на населено място. Препоръчвам на г-н Христов да обърне повече внимание на понятието „виран“ и да установи, дали то е идентично или различно с „мезра“. Не трябва напълно да се доверява и на изводите на Мария Тодорова за късната поява на задругата: хоризонтално и вертикално разширени семейства се срещат още през Средновековието. Препоръчвам му, също така, да изтъкне типологичната прилика между сезонното скотовъдство на юруците и това на власите, описано, напр. от Кекавмен векове преди появата на тази специфична мюсюманска етно-професионална група. Изтъквам също така, че дисертацията, както и автореферата, са оформени прецизно. Последният правилно отразява съдържанието и приносите на дисертацията.

Каквито и да са бележките ми (а те не са много, нито са съществени), изводът, за мен, е едностранен. Дисертацията показва висока степен на професионализъм и надхвърля изискванията за подобен вид прочуване. Поради тази причина г-н Христов напълно заслужава да получи научната и образователна степен „доктор“. Аз ще гласувам в този смисъл и призовавам уважаемите членове на журито да сторят същото.

20.03.2017 г.

Рецензент:

Проф. дин Христо Матанов